

УДК 82.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-17>**Ольга ТРОХИМЧУК,***orcid.org/0000-0003-1018-9911**аспірантка кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) djlaid@ukr.net*

ПСИХОАНАЛІТИЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМА «АРХАІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТА»

Поняття структури особистості є системотворчим базисом у літературознавстві, психології, філософії, де особистість займає ключову роль у багатьох формотворчих процесах. У цій статті аналізуються особливості психоаналітичного вчення австрійського психоаналітика Зигмунда Фрейда про структуру особистості з позиції «архаїзації суб'єкта», виходячи з різнобічного прояву прихованих бажань. Французький філософ Поль Рікер, якому був близький персоналістський тезис, в основі якого лежить переконання, що центральною постаттю філософії є особистість, пов'язує психоаналітичне вчення Фрейда з процесами «телеології» та «архаїзації» та говорить про нову філософію, яка лише шляхом полярності «архо» і «телос» дозволяє знайти істинний шлях до пізнання свідомості. Тема минулого проходить через увесь психоаналіз, де свідоме займає позицію наприкінці шляху, а несвідоме – на його початку. Праці Фрейда характеризуються як такі, що містять дослідження переплетіння культури (Над-я) та бажання (Воно). У статті ми звернемося до погляду Поля Рікера стосовно саме психоаналітичного трактування свідомості, яке націлене на пошук його архаїчних, первинних основ та яке можливе лише при єдності двох герменевтик – прогресивної та регресивної (фрейдівської). Лише діалектика обох герменевтик дає два рівноправних вектори: один – у сторону архаїчних образів, інший орієнтований до майбутнього. Герменевтика прогресивна націлена на виникнення нових символів, образів, регресивна – на перевтілення архаїчних символів; інтерпретація з опорою на минуле полягає у формуванні нових типів мислення. Феноменологія духу та археологія несвідомого вказують не на дві окремих частини однієї людини, а на те, що кожна з цих частин засвідчує цілісність людини. Здатність усвідомлювати ідентичність між прогресивним рухом образу духа та регресією допоможе зрозуміти слова Фрейда про сутність структури особистості, які звучать: «Wo es war, soll ich werden» (Де було «Воно», там має бути «Я»). Саме тому в цій статті ми окреслили інтерпретаційну стратегію «архаїзації» суб'єкта та структури особистості з позиції психоаналітичної теорії Зигмунда Фрейда.

Ключові слова: психоаналіз, «архаїзація суб'єкта», інтерпретація, структура особистості, «Воно», «Я», «Над-Я».

Olha TROKHIMCHUK,*orcid.org/0000-0003-1018-9911**Postgraduate Student at the Department of Germanic Philology and Foreign Literature
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine), djlaid@ukr.net*

THE PSYCHOANALYTIC STRUCTURE OF PERSONALITY AND THE PROBLEM OF THE “ARCHAIZATION OF THE SUBJECT”

The concept of personality structure is a systematic basis in literary studies, psychology, philosophy, where the personality occupies a key role in many formative processes. This article analyzes the features of the psychoanalytic teachings of the Austrian psychoanalyst Sigmund Freud on the structure of personality in terms of “archaizing the subject”, emerging from a diverse manifestation of latent desires. The French philosopher Paul Ricoeur, who was close to the personalist thesis, based on the conviction that the central figure of philosophy is the personality, links Freud's psychoanalytic teaching to the process of “teleology” and “archaization”. He speaks of a new philosophy that only through the polarity of “archo” and “telos” can the true path to the knowledge of consciousness be found. The theme of the past runs through all of psychoanalysis, with consciousness taking a position at the end of the path and the unconscious at its beginning. Freud's writings are characterized as containing studies of the intertwining of culture (Superego) and desire (It). In this article we will refer specifically to Paul Ricoeur's view of the psychoanalytic treatment of consciousness, which aims to find its archaic foundations, and which is possible by combining the two hermeneutics – progressive and regressive (Freudian). Only the dialectic of the two hermeneutics provides two equal vectors: one in the direction of archaic images, the other oriented toward the future. Progressive hermeneutics aims at the emergence of new symbols and images, while regressive hermeneutics aims at the reincarnation of archaic symbols. The interpretation based on the past consists in the formation of new types of thinking. The phenomenology of the spirit and the archaeology of the unconscious point not to two separate parts of one person, but to the fact that each of these parts testifies to the

wholeness of the person. The ability to recognize the identity between the progressive movement of the image of the spirit and regression will help to understand Freud's words about the essence of personality structure, which sound: "Where there was an It, there must become I". That is why we have outlined an interpretive strategy of "archaizing" the subject and personality structure in terms of Sigmund Freud's psychoanalytic theory.

Key words: *psychoanalysis, "archaization of the subject", interpretation, personality structure, "It", "Ego", "Superego".*

Постановка проблеми. Вагомий вплив на всі сфери культури ХХ ст. мав фрейдизм, який зібрав навколо себе чимало прибічників та критиків. Фройд публікує у 1900 році свою фундаментальну працю «Тлумачення сновидінь», в якій знайомить світ із власною теорією структури особистості: «Воно», «Я» і «Над-Я». Особливий інтерес викликає не тільки в засновника психоаналізу несвідоме (Воно), яке приховує в собі багато невіданого, яке відкидає людину далеко назад, до тваринних інстинктів. Ми проаналізуємо основні положення герменевтичної концепції Поля Рікера в їх проєкції на психоаналітичне вчення, а саме на питання суб'єкта особистості.

Аналіз досліджень. Над питанням актуальності структури особистості, запропонованої засновником суперечливої доктрини психоаналізу З. Фройдом, працювала велика кількість науковців – прибічників та противників фрейдівських ідей. Його дослідження зайняли вагоме місце в інтерпретації багатьох видів мистецтва, літератури зокрема. Внесок Фройда в аналіз внутрішнього світу особистості дав підґрунтя до подальших досліджень митцями та науковцями ХХ–ХХІ ст., серед яких А. Маслоу, П. Рікер, К. Г. Юнг, А. Адлер, А. С. Ахієзер та інші.

Мета статті – з позиції герменевтики розкрити поняття «археології суб'єкта», яке відповідає вченню австрійського психоаналітика Фройда про глибинні таємниці несвідомого. П. Рікер, який зробив вагомий внесок у формування та осмислення герменевтичного вчення, та Фройд, який присвятив своє життя вивченню несвідомого, ставили особистість у центрі власних досліджень. У статті ми прив'яжемо фрейдівську структуру особистості до «архаїзації суб'єкта» та потрактуємо інтерпретаційні стратегії архаїчних образів.

Виклад основного матеріалу. Психоаналітичне вчення піддає критиці не лише слова, вчинки, а й свідомість людини, які викликали в засновника фрейдизму та його прибічників сумніви. Французький філософ П. Рікер (1913–2005) називає Фройда разом із Ніцше та Марксом «філософом підозри», який із легкістю зриває маски та шукає приховане у, здавалося б, зрозумілому та ясному. Близькість Фройда з Ніцше досить розюча: Ніцше був першим, хто піддав сумніву свідомість, хто не побоявся зв'язати підозру з інтерпретацією.

Шляхом інтерпретації стало можливим досягнення істини свідомості, симптоми, які прийшли з минулого і майбутнього, допомогли зрозуміти мотиви вчинків та дій. Особистість, яка була основним об'єктом фрейдівського вчення, постає *tabula rasa*, відкритою до пізнання та аналізу, багатогранною та, виявляється, приховує в собі чимало раніше недоступного. ХХ століття стало часом кардинально протилежних відкриттів: з одного боку, це час проривних винаходів, стрибку науки та техніки у світовому просторі, з іншого – Фройд своїм «дітищем» «обрізає крила» усьому піднесеному та неземному, що стосувалося особистості, прирівняв вчинки людини до тваринних інстинктів, занадто багато уваги приділяв біологічному началу, переоцінював роль сексуального.

П. Рікер є одним із головних представників філософської герменевтики, який опрацював такі течії, як феноменологія, герменевтика, психоаналіз, структуралізм та інші, що дало змогу йому чітко сформулювати власну філософську концепцію. Герменевтика представлена ним як інтерпретація, яка своєю чергою поєднує минуле та майбутнє. За Рікером, варто звернутися також до так званого «глибинного» аспекту, він дає змогу досягнути сенс того, що піддається аналізу (Вдовина, 2004). «Довгий шлях є шляхом просвітлення» (Рікер, 2002: 308), – наполягає він. Розробляючи нову герменевтику, спираючись на своїх попередників, Рікер переносить питання до онтології: герменевтика – не лише метод пізнання, а й спосіб буття, вважає він. Два шляхи, запропоновані Рікером (один зорієнтований на минуле, інший – на майбутнє), об'єднуються в новий – прогресивно-регресивний. Представлений напрям вміщує в собі протиріччя, що містить минуле, теперішнє та майбутнє, сутність їх безпосередньої взаємодії. Рікер прагнув наголосити на тому, що в людині протидіють дві сили: з одного боку, тяжіння до свого минулого, з іншого – розвиток у напрямі майбутнього. Рікер, який не міг повністю погодитися з інтерпретацією снів, бажань, фантазій, символів, запропонованих Фройдом, був ближчим до «прогресивного методу» Гегеля, суть якого зводилася до руху свідомості, спрямованої в майбутнє, коли кожен образ знаходить сенс не в тому, що відбулося, а в тому, яке відображення воно матиме для суб'єкта в майбутньому. При цьому

Рікер зумів не розвести метод Фрейда та Гегеля по різні боки, а доклав зусиль, аби уможливити їх синтез. Істинна інтерпретація вбачалася ним лише в тандемі цих герменевтик. Рікер окутує психоаналіз двома термінами – «телеологія» та «архаїзація», прагне висвітлити їх взаємовплив, відсутність обох вважає «карикатурою на мислення» (Рікер, 2002: 214). Рікер підкреслює, що лише шляхом полярності «архо» і «телос» дасть змогу вирвати філософію *cogito* з хибних форм суб'єктивізму (Рікер, 2002: 309). Хоча філософія Фрейда і Гегеля мають різні напрями руху, проте вони говорять про єдину спільну річ – свідомість не може бути цілісною, через що про філософію свідомості неможливо й говорити.

Застосування прогресивно-регресивного методу інтерпретації дає змогу шляхом поєднання несвідомого та духовного віднайти шлях до пізнання свідомості. Тут Рікер наголошує на необхідності обох інтерпретацій, описуючи несвідоме як початковий щабель, а дух – як вищий. Телеологія суб'єкта протиставляється археології суб'єкта. Важливо, що в обох трактуваннях важливий рух інтерпретації, при якому один образ розуміється через інший.

Істина може бути досягнута шляхом відкидання усіх хибних міркувань, що дає змогу психоаналізу стати справою рефлексії. «Тільки в рефлексії та за допомогою рефлексії психоаналіз являє себе як археологія...» (Рікер, 2002: 214). Зворотний рух – від сенсу до бажання – говорить про можливе сходження від рефлексії до існування. Через розуміння себе ми бачимо сенс нашого бажання бути. Філософія рефлексії має бути протилежною філософії свідомості.

Знайомство з працями Фрейда супроводжується відчуттям наближення автора до минулого, зверненням до архаїзації суб'єкта, початкових прагнень людини. Сновидіння, обмовки тощо стали базисом, від чого відштовхувався Фрейд у дослідженні несвідомого. Сновидіння є сферою вираження істинних бажань. Сни, які обов'язково мали в собі приховані мотиви, знаходять свою спорідненість із фольклором, міфами, прислів'ями, приказками тощо. Те, що мало б просувати нас вперед, відкидає далеко назад, не дозволяє рости та розвиватися. Пошук відповідей на наші запитання може тримати людину на одному місці, поки аналітик прагне віднайти істину. Так, наприклад, Фрейд, розглядаючи емоційні зриви у своїх пацієнтів, наголошує на тому, що скоріше за все вони є відголосками певної сварки або негараздів у сім'ї, які відбулися в минулому.

Діяльність Фрейда умовно поділяють на три періоди, в кожен з яких учений робив гучну заяву

стосовно структури свідомості. У 1895 році разом зі своїм вчителем Бреєром у праці «Глуначення істерії» Фрейд вперше звертається до поняття «топіка» як місця розташування ключових елементів психіки. Ним були введені три рівні людської психіки – свідомість, несвідоме та підсвідоме, що активно взаємодіють одна з одною. Свідомість та несвідоме своєю чергою перебувають у постійній боротьбі одна з одною.

Свідомість, або мислення, є основною відмінною рисою людини. Все те, що у нас біологічне, включаючи інстинкти, Фрейд назвав несвідомим. Подібно до айсберга, основна частина якого схована під водою, несвідоме недоступне нашій свідомості та розуму. Структурні елементи свідомості, несвідоме крутяться навколо суб'єкта, перед яким поставлені питання приналежності бажання, сенсу як такого. «Свідомість – це той коментар, який дає особистість кожному своєму вчинку» (Бахтін, 2000: 162). Лише пізнавши несвідоме, ми в останній момент добираємося до свідомості. Шляхом пізнання несвідомого суб'єкт стає більш усвідомленим. Неможливо досягнути несвідоме без свідомості. Якщо підключити лише свідомість до пошуку істинного суб'єкта, тоді суб'єкт буде самозакоханим, повним нарцисизму. Аби цього уникнути, потрібно відкинути свідомість, це дасть змогу відшукати істинний суб'єкт. Тоді йтиметься про твердження, що психоаналіз можна вважати археологією суб'єкта. Щоб охопити суть суб'єкта повністю, потрібно завдати шкоду пізнанню (Рікер, 2002: 228), зуміти за допомогою зовнішніх маніпуляцій досягти істину всередині себе, «золоту середину» між бажанням та культурою.

Паралельно з власним становленням та зростанням, Фрейд по-новому дивиться на структуру людської психіки. Він не відкидає попереднє своє відкриття, навпаки, доповнює першу топіку наступною. У ній Фрейд виокремлює структурні складники – «Воно», «Я» та «Над-Я». До поняття свідомості першої топіки Фрейд додає ідентифікацію «Я» другої. Тепер він говорить про становлення суб'єкта з двох сторін – «Я» та свідомості, які виступають силою та місцем топіки (Рікер, 2002: 303).

«Воно» (або «Ід») вважається тим початковим, на чому базується людська свідомість. «Воно» керується принципом задоволення: головне – отримання того, що прагнеш, незважаючи на зовнішні обставини та бажання інших. Воно є центром біологічних невідомих імпульсів, задоволенням власних біологічних поривань. «Воно» було для Фрейда найбільш цікавим (Зборовська, 2003: 34).

«Я» (або «Его»), яке вчить узгоджувати, збалансовувати власні бажання з реаліями життя. «По суті, «Его» – «відповідальний виконавець» особистості: воно вирішує, які дії є підходящими і які імпульси від «Воно» слід задовольнити і в який саме спосіб...» (Фройд, 2017). Між «Воно» та «Над-Я» знаходиться «Его» («Я»), яке може та має контролювати всі свої процеси.

«Над-Я» (або «Супер-его») – це те, що пробуджує в людині совість, мораль, що змушує слідувати нормам суспільства. Завдяки тим, із ким людина спілкується, хто є важливим, чи то друзі, сім'я, колеги по роботі, в особистості формується «Супер-его». Коли ж виникає відчуття незадоволеності собою, своїми вчинками, це говорить про боротьбу в свідомості між «Воно» та «Над-Я».

Через весь психоаналіз проходить тема минулого, яка має безпосереднє значення на несвідоме. «Воно» відтягує нас назад у пошуках причин нашого нинішнього стану, прагнень та думок. Фройд говорить, що несвідоме є *zeitlos* (позачасовим), воно опирається часові, хоче вийти за його межі. У досягненні істини важливо прагнути не упустити момент якості. Праці Фройда дають змогу читачеві спостерігати протиставлення несвідомого і свідомості, «Воно» перебуває в діалозі з «Я» та «Над-Я». Переплетіння культури та бажання психоаналіз ставить за ціль дослідити.

«Я» користується спогадами минулого для задоволення потреб «Воно», включає мислення для реалізації його прагнень. Описаний Фройдом принцип задоволення (*Lustprinzip*) не може задовольнитися продовж усього життя людини. За ним слідує наступний – принцип реальності (Бахтін, 2000: 23). Тому перехід від принципу насолоди до принципу реальності Фройд вважав одним із найважливіших кроків у розвитку «Я» та людськості загалом (Зборовська, 2003: 37).

Усвідомлення власного місця серед інших, у соціумі є фундаментальною людською потребою (Ламажаа, 2011). Зуміти відшукати власне коріння, зрозуміти власні бажання, звернутися до мотивів власного несвідомого – усе це вказує на «архаїзацію суб'єкта».

Поняття «архаїзації» досить широке, охоплює не лише філософію. Коли говорять про архаїзацію в суспільстві, неможливо пройти мимо постаті російського соціального філософа та культуролога – А. С. Ахієзера. Вчений говорить про цей процес як неминучий фактор розвитку будь-якого суспільства.

Коли відбувається зіткнення процесів архаїзації та прогресу в суспільстві, важливо згадати про діалог та діалогізацію, які є невід'ємним

елементом подолання регресу та кризи. Повернення в минуле тягне за собою прояв пережитків тих часів. Жодне суспільство не мислить себе без людей, які в ньому живуть. Якщо архаїзація зачепила суспільство, то людей, соціум вона не могла оминати. Особистість на рівні архаїзації прагне дотягнутися до того, що раніше було б допустимо, прагне знайти собі та своїм вчинкам виправдання. Культурні цінності, соціальні зв'язки, стосунки між людьми – усього цього сягає цей процес.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що психоаналіз змінює світ, інтерпретуючи його. Аналітик ставить собі за мету осягнути сенс того, що було сенсом для іншого. За Рікером, психоаналіз рухається до онтології розуміння, виражає залежність від існування в архаїзації суб'єкта. Сформулювавши поняття архаїзації, можна його охарактеризувати як шлях особистості, прямо протилежний шляху прогресу. Це результат наслідування суб'єктом тих культурних програм, що склалися історично, сформувалися в більш простих умовах та не відповідають вимогам сучасного стану науки, техніки тощо. При цьому кругозір обмежується лише близькими членами спільноти, не передбачаючи розвитку особистості як культурної цінності. Адже зручно зійти з дистанції і просто «спостерігати» за іншими гравцями, яким вдається побороти власні страхи, переконання та принципи заради того, щоб відтягти ще на кілька кроків вперед як власне життя та мрії, так і загальний розвиток суспільства та нації.

Як індивід бореться з «темними сторонами» власного несвідомого, намагається відкинути усі відмовки стосовно своїх сил та можливостей, так само суб'єкт стоїть на роздоріжжі власних страхів, шукає правильний вихід зі стану архаїзації. Процеси архаїзації виникають у кризовому суспільстві, так і архаїзація суб'єкта буває в разі дисбалансу свідомості. Сучасний розвиток суспільства та культури здається кризовою фазою, дедалі частіше ми можемо спостерігати явища кризових станів у людей, випадки знищення та занепаду різних культурних цінностей. Дедалі частіше людям бувають притаманні протилежні прагнення, вони розвертають особистість не до правильності та совісності, а до збагачення та примноження матеріальних благ за умов зменшення та пригнічення самовіддачі (Григорович, 2010). На роздоріжжі двох світів, двох станів душі та розуму з'являються завжди ті, хто може як дати руку, так і зіштовхнути вниз, «у прірву».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вдовина И. С. Поль Рикёр : на «Елисейских полях» философии : монография. Москва : Канон+, 2018. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344546/012._I.S.Vdovina_Pol_Riker.pdf (дата звернення: 19.04.2021).
2. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Москва : КАНОН-пресс-Ц; «Кучково поле», 2002. 624 с.
3. Бахтин М. М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка : статьи. Москва : Лабиринт, 2000. 640 с.
4. Зборовська Н. В. Психоаналіз та літературознавство : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
5. Фрейд З. Я и Оно. Антология мысли. 2017. 864 с.
6. Ламажаа Ч. К. Архаизация общества в период социальных трансформаций. *Гуманитарные науки: теория и методология*. 2011. № 3. С. 35–42.
7. Григорович Л.А., Марцинковская Т.Д. Педагогика и психология : учеб. пособие. Москва : Гардарики, 2003. 480 с. URL: <https://psyera.ru/5024/teoriya-lichnosti-freyda> (дата звернення: 06.05.2021).

REFERENCES

1. Vdovina I. S. Pol Riker : na «Yeliseyskikh polyakh» filosofii : monografiya [Paul Ricœur : On the «Elysian Fields» of Philosophy : a Monograph]. M., Kanon+, 2018. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/05/1211344546/012._I.S.Vdovina_Pol_Riker.pdf (accessed date: 19.04.2021) [in Russian].
2. Riker P. Konflikt interpretatsiy. Ocherki o germenevtike [The Conflict of Interpretations. Essays on Hermeneutics]. M. : KANON-press-Ts, «Kuchkovo pole», 2002. 624 p. [in Russian].
3. Bakhtin M. M. Freydizm. Formalnyy metod v literaturovedenii. Marksizm i filosofiya yazyka : stati [Freudianism. Formal method in literary criticism. Marxism and the philosophy of language : articles]. Moskow : Labirint, 2000. 640 p. [in Russian].
4. Zborovsjka N. V. Psykhoanaliz ta literaturoznavstvo : posibnyk [Psychoanalysis and Literary Studies]. K. : Akademydav, 2003. 392 p. [in Ukrainian].
5. Freyd Z. Ya i Ono [The Ego and the Id]. Antologiya mysli, 2017. 864 p. [in Russian].
6. Lamazhaa Ch. K. Arkhaizatsiya obshchestva v period sotsialnykh transformatsiy [The Archaization of Society in a Period of Social Transformation]. *Gumanitarnye nauki : teoriya i metodologiya*. 2011. № 3. Pp. 35–42 [in Russian].
7. Grigorovich L. A., Martsinkovskaya T. D. Pedagogika i psikhologiya : ucheb. posobie [Pedagogy and Psychology : textbook]. M. : Gardariki, 2003. 480 s. URL: <https://psyera.ru/5024/teoriya-lichnosti-freyda> (accessed date: 06.05.2021) [in Russian].